

KEÇMİŞİN FƏLSƏFƏSİ VƏ YA TARİX NECƏ YAZILIR?

Əvvəli jurnalın 284-cü (aprel 2010), 286-cı (iyun 2010),
287-ci (iyul 2010), 288 - ci (sentyabr 2010), 289 - cu (oktyabr 2010),
290 - cı (noyabr 2010) və 291 - ci (dekabr 2010) nömrələrində

Hamlet İSAXANLI

Keçmiş keçib gedib. Bu, məntiqi cəhətdən həqiqət olsa da, o qədər də sadə həqiqət deyil. Keçib gedən bizim keçmişimizdir, biz o keçmişdən əmələ gəlmişik. Kimliyimizi, mahiyyətimizi o keçmişsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Biz öz keçmişimizə bağlıyıq. Biz keçmişimizin davamıyıq.

Bəşəriyyətin keçmişi necə olub? Bu barədə əfsanələr, miflər və tarix söz deyir. Tarix daha dəqiq məlumat verməyə çalışır. Əslində, biz keçmişi tam deyil, tarixin bizə söylədiyi qədər bilirik. Başqa sözlə desək, tarixin məzmunu keçmiş haqqında bildiklərimiz və öyrənib yazdıqlarımızdan ibarətdir. Tarixin məzmunu və tutumu ayrı-ayrı şəxslərin, tarixçilərin yazıb toplaya bildiyi qədərdir. Tarix subyektivdir, nisbidir, tarix yazanların iradəsindən, ideyasından, şəxsiyyətindən, gücündən müəyyən dərəcədə asılıdır.

Keçmişin təbiəti və ruhu nədir? Keçmiş necə dərk olunur? Bəlkə keçmiş kəşf olunur? Keçmişin dərkində subyektivlik varsa, keçmişi öyrənən tarix nədir, elmdir, yoxsa sənət? Tarixi subyektiv edən hansı amillərdir? Tarix gözəldir; bu gözəllik öz heyranlarını yoldan, başdan çıxarmırmı, tarix təhlükə törədə bilirmi? Tarix necə yazılır və ya necə yazılmalıdır?

Bu və buna bənzər suallar tarixin fəlsəfəsinə aiddir. Bu yazı keçmişdə baş verənlərin dərkiləməsi ilə məşğul olan tarixin mahiyyəti haqqındadır. Elm və sənətin qovşağında yer tutan tarixin fəlsəfəsi, çox güman ki, tək tarixçilərə və filosoflara deyil, bəşəri düşüncələrə dalan hər kəsə maraqlıdır.

Tarixyazmada xarici düşmən obrazı

“Xarici düşmənlər bizi geri saldı” – bu, tarixyazmada və siyasətdə ən çox yayılmış, qarşıda qoyulan məqsədə çatmağa kömək edən əsaslandırıcı fikir və tezislərdən biridir. Tarixə baxışda düşmən obrazı ən aparıcı ideyaya çevrilir. Xalqın tarixi əsasən yadellilərin hücumlarına qarşı dayanmaq və ya onların əsarətindən qurtarmaq uğrunda mübarizə kimi yazılır. Zənnimcə, siyasi və hərbi tarixi digər tarixlərdən xeyli önə çəkən məhz düşmən obrazının və əbədi mübarizə ideyasının cazibədarlığıdır. Eyni zamanda, düşmən obrazı tarixyazmanı çox ciddi çərçivələr içində tutmağa qadir olan qüvvədir.

Xarici düşmənlərin təsiri, əlbəttə ki, ölkənin, xalqın, dövlətin yolunu eniş-yoxuşa sala bilər, xarici müdaxilələr bu yolu dəyişdirə bilər, faciələrə səbəb ola bilər. Bu təsir tarixyazmanın əsas xəttinə çevrilə bilər. Xarici düşmən adlandırılan xarici qüvvələrin ölkənin və xalqın inkişafına nə dərəcədə təsir etməsi geniş araşdırma meydanı açır. Bu təsirin xalqın, dövlətin in-

kişafında oynadığı mənfi rol əksər hallarda tarixyazmanın əsas səmti, baş istiqaməti olur. Lakin bu mənfi rolun mütləqləşdirilməsi və magistral xəttə çevrilməsi, digər təsirlərin ikinci dərəcəli hesab edilməsi və bəzi təsirlərin, daxili səbəblərin unudulması halları da çox geniş yayılıb. A. Puşkinin və böyük dəstə rus tarixçilərinin monqollar haqqında, bir sıra Qərb alimlərinin İslam sivilizasiyası haqqında fikirləri buna misaldır. Henri Pirenne (1862-1935) Roma imperiyasının çökməsini 5-ci əsrdə alman və digər barbarların hücumu ilə deyil, 8-ci əsrdə İslamın geniş fəthləri nəti cəmində Avropada böyük ticarətin ölməsi və Avropanın aqrar ölkəyə çevrilməsi ilə əlaqələndirdi; bu, **Pirenne tezi** kimi tanınan ideyanın tərkib hissəsidir.¹

Henri Pirenne

¹ Henri Pirenne. Mohammad and Charlemagne. “W.W. Norton”, New York, 1939. Bax: <http://www.questia.com>

Günahı başqalarında, qonşu və ya böyük, güclü bir (və bir neçə!?) xalqda və ya dövlətdə (qonşu və ya uzaq, çox zaman həm onda, həm də bunda) görmək heç də təəccüb doğuran fikir deyil, əksinə, siyasətdə və tarixşünaslıqda bu bir üsuldur. Bu üsul, tarixin yazılmasında və şərhində digər səbəbləri arxa plana çəkməklə, birtərəfli baxışlara gətirib çıxara bilər.

Firdovsinin məşhur “Şahnamə”sinə xas olan antiərəb, antitürk əhvalı yaxşı məlumdur. Əgər türklər İranın daimi rəqibləri, düşmənləri olaraq İranın var-dövlətinə göz dikən, onu zəiflədən xalq isə, ərəblər İran taxt-tacını, səltənətini, mədəniyyətini məhv edən vəhşi, mədəniyyətsiz düşmənlərdir. İran sərkərdəsi Rüstəmin ərəb ordusunun başçısı Səad Vəqqasa məktubunda ərəblər (tazilər) “ancaq dəvə südü içən, boş səhrada kərtənkələ yeyən” xalq kimi təsvir olunur. Qeyd edək ki, düşmən obrazı yaratmaq Nizami yaradıcılığına xas deyil. Onun ərəblərə, zərdüştlüyə və islama münasibəti Firdovsidən çox fərqlidir. Bu bərdə “Xosrov və Şirin”də “Xosrovun yuxusu” və “Peyğəmbərin məktubu” fəsilələrinə nəzər salmaq kifayətdir.

M.F. Axundov

M. F. Axundov (M.F. Axundzadə) düşmən ərəb obrazı məsələsində Firdovsinin davamçısıdır, hətta ondan çox qabağa gedir, - demək olar. “Ey İran,... Ac, çılpaq ərəblər səni min iki yüz həştad ildir bədbəxt etdilər”.² O, məm nuniyyətlə, Firdovsidən antiərəb ruhlu uzun-uzun alıntılar edir... Rüstəmin qardaşına məktubundan: “Ki o, əsil və nəcib olmaz, hamısı türk və ərəb olar”.³ İbn Xəldundan da ərəblərin mənfə xüsusiyyətləri haqqında alıntılar edir. Onun (Kəmalüddövlənin dili ilə) gəldiyi nəticə budur: “ərəb işsiz, peşəsiz, kinli, vəhşi, şücaətli bir tayfadır”... “Çingizilər zühur edib, ərəblərin səltənətini məhv edərək, dünyanı imamlıq iddiası edənlərin fitnəsindən rahat etdikdən... sonra ərəblər yenə də

islam peyğəmbəri gəlmədən əvvəlki vəziyyətə (*cahiliyyət - H.İ*) düşdülər”. “Peyğəmbər islamdan əvvəlki dövrü cahiliyyət dövrü adlandırır, amma islamla insanları xilas çətin olan yeni şiddətli cahiliyyət dənizinin dibinə atdı”.⁴ “Əsl elmlərin yaranıb doğulması ərəblərdən deyil, qədim yunanlardan, vizantiyalılardan, farslardan və hindlilərdəndir”.⁵ “Ancaq bu gün anladığ ki, biz parsilərin (atəş-pərəstlərin-H.İ.) övladlarıyıq, bizə yolkəsən ərəblərin təəssübü deyil, parsilərin təəssübü vacibdir”.⁶

M.F. Axundov tək Kəmalüddövlənin dili ilə deyil, məktub və məqalələrində də Firdovsi və digər iranpərvərlərin yaratdıqları düşmən ərəb obrazını sevvə-sevvə təqdir edir. Onun Hacı Şeyx Möhsün xanə məktubundan bir alıntı ilə kifayətlənirik: “Ərəblər bizim minillik səltənətimizi zavala uğratdılar...”⁷

Puşkin “О ничтожестве литературы русской” (“Rus ədəbiyyatının miskinliyi”) məqaləsində xristianlığı Bizansdan almış olan Rusiyanın uzun müddət Avropaya yad olmasını, Avropanın nə siyasi devrilişlərində, nə də zəka fəaliyyətində iştirak etmədiyini deyir.⁸ Puşkin nə Xaç yürüşlərinin Avropaya gətirdiyi faydalı, xilasedici sarsıntının, nə də İntibah dövrünün Rusiyada heç bir əks-səda doğurmadığını deyir. Böyük şair Rusiyanın ali nəsibinin monqol hücumunu dayandırmaq olduğunu iddia edir; belə ki, monqollar Rusiyanı öz arxasında buraxıb Avropaya hücum etməkdən qorxdular və nəticədə Avropa xilas oldu.

Puşkinin məşhur kəlamları içində aşağıdakı da yaxşı məlumdur: “Tatarlar mavrlara oxşamadılar - Rusiyanı fəth edərkən ona nə cəbri, nə də Aristoteli hədiyyə etdilər”. Beləliklə, Puşkin Rusiyanın Avropadan geri qalmasının (buradan, Avropanın Rusiyadan irəli düşməsinin) çox mühüm səbəbini monqolların intellektual geriliyində və Rusiyanı işğal edib Avropaya toxunmamalarında görürdü. O, məqalənin əvvəlində doğru izahla başlasa da, həmin fikri sona qədər ardıcıl davam etdirməyib. Məsələ burasındadır ki, Avropalılar cəbri, eləcə də tibbi, tətbiqi elmləri, astronomiyanı, təbiət elmlərini, fəlsəfəni, o cümlədən Aristoteli ərəbcədən tərcümə edərək bir müddət onları müsəlman alim və filosofların şərhində öyrənməyə başladılar. Daha əvvəllər onlar bu

² M.F. Axundov. Əsərləri, 2. “Elm”, Bakı, 1988. Bax: “Kəmalüddövlə məktubları”, səh. 42

³ Yenə orada, səh. 47 və 318

⁴ Yenə orada, səh. 120

⁵ Yenə orada, səh. 156

⁶ Yenə orada, səh. 157

⁷ M.F. Axundov. Əsərləri, 3. “Elm”, Bakı, 1962. Bax: səh. 174

⁸ А.С.Пушкин. Собрание соч. в десяти томах. Том шестой. “Художественная литература”, Москва, 1976; с. 360-366

işi görə bilməmişdilər, intellektual və digər şərtlər buna imkan vermirdi. Avropalılar Şərqi elmi və mədəniyyətini yalnız 12-13-cü əsrdə əxz etməyə girişdilər. O dövrdə ruslar, görünür ki, bu işə yetişməmişdilər. Bu işdə onlara digər bir xalq, düşmən mane olmurdu. Yəni, məsələ rusların özündə, tarixin axarında idi. Puşkin özü də məqalədə bu məsələyə toxunur, Avropanın müsbət təsiri dövrünün yetişmə vaxtını göstərir: “Nəhayət, Pyotr meydana çıxdı... Avropa maarifi fəth edilmiş Neva sahillərinə yan aldı”.⁹

Monqol istilası əslində Rusiyanı birləşdirmişdi, ticarət üçün yollar açıq idi, sülh hökm sürürdü. Monqollar rusların siyasi-idarəetmə quruluşlarına toxunmamışdılar. “Monqol əsarəti bütün cənubu və cənub-şərqi rus insanlarına açdı, onların cənub-qərblə əlaqələrini möhkəmlətdi. Bir əsr yarım müddətinə rus torpaqlarının çöl (rus meşə sakinləri ilə türk-qıpçaq çölləri sakinləri nəzərdə tutulur –H.İ.) əleyhinə müdafiə zərurətini aradan qaldırdı”.¹⁰

Aleksandr Nevskiy

Batu

“Rus dövləti Qızıl Orda pərdəsi altında böyüyürdü”.¹¹ **Aleksandr Nevskiy** (1221-1263) Monqol hökmdarı **Batu** (1205?-1255/56) ilə yaxın idi, bu yaxınlıq, daha doğrusu monqol himayəsi onu güclü etmişdi. Ümumiyyətlə, rusların monqol nüfuz dairəsində olmaları böyük ərazilərdə gediş-gəliş, əlaqə və ticarətə imkan yaratmaqla yanaşı, onları şimal, qərb və cənub-qərb qonşularının (alman, isveç, polşa, macar və litvalıların) hücumlarından qorudu. Puşkinin - monqollar ruslardan ehtiyat edərək Avropaya hücum etmədilər, Avropanı ruslar xilas etdi fikri – ciddi, obyektiv tarixşünaslıqda özünə çox tərəfdar tapmadı.¹² Monqollar ruslarla savaşa zəifləməmişdilər, böyük müqavimətə rast gəlməmişdilər. Onlar

ruslardan da, ruslarla qonşu olan avropalılardan da qat-qat güclü idilər. Monqollar qıpçaq və ruslardan sonra çətinlik çəkmədən Polşa, Macar, Xorvat ordularını məğlub etdilər, Vyanaya yaxınlaşdılar. Onlar hücumlarını davam etdirmək, “Böyük dəniz”ə, Atlantik okeanına qədər əraziləri fəth etmək əzmində idilər. Lakin monqollar Mərkəzi və Qərbi Avropaya geniş hücum başlamadılar, səbəb isə böyük xan **Ugedey** (Ögedey, Oqatay, Oktay, Oqtay) ölməsi (11 dekabr 1241-ci il) və hakim sülalə üzvləri arasında hakimiyyət uğrunda mübarizənin ortaya çıxması idi.¹³ Avropanın monqollar tərəfindən fəthini ikinci dəfə dayandıran səbəb isə, çox güman ki, Batı xanın ölməsi, qismən də maraqların, fəthlərin hansı istiqamətdə getməsi bərdə fikirlərin dəyişməsi oldu.

Ugedey

Düşmən obrazı. Təbliğət və psixoloji təsir üsulları

Düşmən obrazı yaratma texnikasının tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Xüsusi təbliğət aparatı və psixoloji təsir üsulları tətbiq etməklə qurulan düşmən obrazı beyinlərə yeridilir, kütləyə hakim olur, hərəkətverici qüvvəyə çevrilir.

Adolf Hitler

Adolf Hitlerin (1889-1945) Grobe Lüge (Böyük Yalan) təbliğət texnikası faşizmin yayılmasında böyük rol oynamışdı. Hitlerlərə görə böyük yalanı yaxşı uydurmaq, yaxşı bəzəmək lazımdır. Hər şeyi düşmənlə izah et, alternativ fikrə yer qoyma, düşmən obrazı yarat. Tez-tez, çox-çox təkrar etsən insanlar inanacaq, deyəcəklər ki, bu qədər “böyük yalan” olmaz. Deyəcəklər ki, hər halda nəsə var,

⁹Собрание соч. в десяти томах. Том шестой. “Художественная литература”, Москва, 1976; с. 361

¹⁰Г. В. Вернадский. Начертание русской истории. Айрис Пресс, Москва, 2004; с. 104

¹¹Yenə orada; səh. 323

¹²Charles J. Halperin. Russia and the Golden Horde. The Mongol Impact on Medieval Russian History. Indiana University Press, 1987. 2. Георгий Владимирович Вернадский. Монголы и Русь.

ЛЕАН АГРАФ, Тверь, Москва, 2004

¹³Məsələ, bax: 1. Mongol Invasion of Europe – Wikipedia. 2. Batu Khan – Wikipedia

yoxsa bu boyda söz-söhbət hardan çıxdı?! Azərbaycanca desək, “od yanmasa, tüstü çıxmaz”. Kommunistləri, yəhudiləri və başqalarını düşmən elan etmək üsulları da müəyyən hesaba və böyük təbliğata əsaslanırdı.

Sovetlərdəki “xalq düşməni” obrazının necə yaradıldığı bütöv bir tarixdir, bu, bədii və elmi ədəbiyyatda geniş əks olunub.

Siyasi miflər yaratmaq və onu düşmənlə (yaradılmış düşmən obrazı ilə) mübarizədə gücləndirmək, möhkəmləndirmək və məqsədəuyğun istifadə etmək siyasətdə, idarəetmədə və beynəlxalq münasibətlərdə tətbiq olunan əsas üsullar sırasındadır. Mif yalandan daha uzunömürlü, daha inandırıcı, cazibədar, yaradıcı və daha təhlükəlidir. Faşist Almaniyaşının, Sovetlərin və ABŞ-nın bu istiqamətdə çox zəngin təcrübəsi, təbliğat tarixi mövcuddur.

Tarix və mədəniyyət (mahını, musiqi alətləri, mətbəx mədəniyyəti, tətbiqi sənətlər,...) uğrunda savaşı, informasiya savaşı (dezinformasiya, qara piar), psixoloji savaş və psixoloji manipulyasiya (müxtəlif taktikalar tətbiq etməklə, yalan söyləməklə ictimaiyyətə təsir etmək, onun fikir və davranışını dəyişdirmək) bir-birini tamamlayır, şüuru kütləşdirir, insanları robotlaşdırır, eyni zamanda da düşməne qarşı səfərbər edir. Xoşa gəlməyən faktları, hadisələri sanki görməmək, sənədləri, sübut-dəlilləri təhrif etmək və ya yox etməyə çalışmaq, yaddaşı kütləşdirib onda boşluqlar yaratmaq (deşik açmaq) daxili və xarici siyasətdə, həmçinin tarixi saxtalaşdırmaqda tətbiq olunan vasitələrdir. “Tarix əlimizdədirsə, onu niyə xeyrimizə dəyişdirməyək?!” deyə keçmişin yazılı və maddi şahidlərinə fiziki müdaxilə etmək hallarına az rast gəlinmir.

Bütün bu işlərdə, düşmənlə açıq və gizli savaşlarda **medianın rolu** ön plandadır. Orta əsrlərdə, məsələn, İslam dünyasında şairlərin nüfuzu, yüksəlişi, bəzən də faciəsi onların təbliğatçı rolunda xidmətdə olmaları ilə bağlı idi; şairlərin o zamankı rolu indinin mediası ilə tam müqayisə oluna bilər. Təbii ki, indi radio, televiziya, film sənayesi, qəzet və jurnal, internet böyük təbliğat gücünə malik, rəy yaranan kütləvi informasiya vasitələridir. Onlar hər kəslə, hər ailə ilə sıx təmasda olub sanki insanın beynində yuva salır, canına darayır, qanına hopur. İnformasiyanın böyük qüvvə olduğunu nəzərə alan tərəflər informasiya savaşını udmağı həyatı vacib hesab edir, hər yola əl atırlar. Rəqibin və düşmənin malik olduğu informasiyanı əldə etməyə çalışmaq, onun informasiya aparatına zərbə vurmaq mühüm sayılır. İnternet vasitəsilə hayker hücumları təşkil etmək, məlumatı oğurlamaq, serveri dağıtmaq halları geniş yayılıb. İnformasiya təhlükəsizliyi bütün

səviyyələrdə müzakirə olunan məsələyə çevrilib.

Düşməni tam qaralamaq, onun ancaq mənfi sifətlərdən ibarət olduğunu aşılamaq, onda düzgün görünə bilən hər şeyi inkar etmək dövlət siyasətinə çevrilir. **İsrail-Fələstin** qarşılıqlı inkarçılığı buna misaldır. Təqribən 700 minlə bir milyon arasında fələstinlinin 1948-ci ildə İsraildən qaçqın düşməsi əl-Nakba və ya ən-Nakbah (Faciə və ya Katastrof) adı ilə anılır. İsraili tərək edən fələstinlilərin geri qayıtmasına icazə verilmədi. Bu, 1948-ci ildən bəri milyonlarla fələstinlilərin başına gətirilən etnik təmizləmə siyasətinin başlanğıcı idi. Üstəlik, əl-Nakba barədə müzakirə aparmağa və yazmağa belə müxtəlif hüquqi və siyasi qadağalar qoyuldu. Bu, İsraildə hətta ərəb məktəblərində qadağan edilib, İsrail hökuməti “bu doğru deyil, bu təbliğatdır” deyir. Fələstinlilərin o qədər də effektiv olmayan antiisrail siyasətinin əsasən “yəhudilər Fələstində heç vaxt olmayıblar, Bibliyada deyilənlərə inanmaq olmaz, o, nağıldır, əfsanədir” fikrinə dayanır.

Sovetlərdə bir sıra milli respublikalarda (Ukrayna, Estoniya, Gürcüstan) millətçilik ruslar əleyhinə fikir və hərəkətə dönürdü. Ermənistanda isə millətçilik türklər əleyhinə sazlanıb, antitürkçülük çağdaş erməni kimliyinin, demək olar ki, əsas ünsürünə çevrilib. Sovet Azərbaycanında **millətçilik** həmin respublikalardan sanki bir qədər zəif idi (son dönəmi çıxmaqla).

Erməni-türk, erməni-Azərbaycan münasibətləri də tarixi yaddaşı milli kimliklə bağlamaqdan qidalanıb, bir-birini inkar etmək siyasəti üzərində qurulub. Bu düşmənçilik torpaq davasına çevrilib və ya torpaq iddiaları düşmənçiliyi qızışdırıb. Bir ərəzidə kimin daha qədimdən yaşaması məsələsi tarix və siyasəti bir-birinə qatıb. Sanki minillik tarixlər milli iddialara haqq qazandırmalıdır. Unudulur ki (və ya buna əhəmiyyət verilmir), bir ərəziyə (məsələn, Anadoluya) biri nisbətən tez (erməni), digəri gec (türk) gəlibsə, hər ikisi gəlmədir və bu mənada onlar arasında fərq yoxdur.

Bir fikir yaxşı məlumdur: əslində **təbiətdə düşmənçilik yoxdur, rəqabət var**. Bu rəqabətdə biri o birinin var-dövlətinə, torpağına, mədəniyyətinə göz dikir. Digəri, məsələn, rəqibin çevikliyinə, özünü təqdim etmə qabiliyyətinə həsəd aparır. Hər iki tərəf rəqibini təhlükəli hesab edir, onun get-gedə gücləndiyinə inanır. Hər iki tərəf digərinin hücumda olduğunu zənn edir, müdafiə tədbirləri görmək barədə düşünür və danışıq. Hər iki tərəf beləcə özünü müdafiədə görür, deməli digər tərəf təcavüzkarlıq, deməli günahkar odur, biz isə müdafiə oluruq, deməli pislilik etməyə, hətta öldürməyə mənəvi haqqımız var. Biz düz deyirik, onlar – yalan, biz

haqlıyıq, onlar haqsız. Təbliğat rəqibi düşməne çevirir, düşməne ancaq mənfi sifət yaraşır, yapışdırılır. Düşməni amansız və barışmazdır, vəhşi və simasızdır. Xalq sanki ümumiləşdirici bir fərdə, düşməne çevrilir, ümumi, tipik düşməni obrazı formalaşır. Yaranmış düşməni obrazına fikrən hücum etməyə başlayırıq. Fikrimizdə onu öldürmək istəyirik, cinayət fikri vəziyyətimizi düzəltmək fikri ilə qidalandırılır. Yəni ağıl, beyin savaşı meydanına çevrilir. Bu, əsil savaşa hazır olmaq deməkdir, savaşı ehtirası deməkdir. Fərdlərə münasibətdə bu psixoloji vəziyyət F.M. Dostoyevski tərəfindən “Преступление и наказание” əsərində (“Cinayət və cəza”da) gözəl işlənilib. Bizi bu an maraqlandıran kontekst və motiv isə psixoloji hazırlıq üsullarının millətlərarası münasibətlər və tarixşünaslıq baxımından tətbiqidir.

Ermənistan və Dağlıq Qarabağ erməniləri Azərbaycan torpaqlarını işğal etmiş və... bunun günahını Azərbaycanda görür. *Azərbaycanlılar türklərdir, onlar köçüb gəlib erməni torpaqlarını işğal etmişlər, sayları artacaq, erməniləri assimilyasiya edəcəklər, Dağlıq Qarabağ get-gedə tamam azərbaycanlaşacaq. Azərbaycan düşməni ölkədir. Düşmənlə düşməni kimi rəftar etmək lazımdır. Biz nə qədər müdafiə olunmalıyıq?! Onların hücumuna son qoymaq lazımdır. Hücumu keçmək lazımdır. Onların torpaqlarını ala, əslində biz işğal etmirik, tarix deyir ki, indi onlara məxsus olan torpaqların çoxu bizimdir, biz sadəcə əvvəllər bizim olan torpaqları indi azad edirik. Diaspora da arxamızdadır, deməli Amerika, üstəlik Fransa bizimlədir, Rusiyaya da biz çox lazımıq (bizi ürəkdən sevməsələr də, bu vəziyyət onlara da lazımdır, indi onların marağı ilə bizimki üst-üstə düşür).*

ABŞ və SSRİ kimi supergüclər haqlı-haqsız məsələsini bir kənara qoyub öz ideologiya, siyasət və maraqlarını əsas götürərək digər ölkələrə təzyiq etmək və hərbi müdaxilə etmək yolundan da çəkinməmişlər. Yaxın Şərq bu müdaxilələrin əsas səhnəsi olmuşdur. Medianın yaratdığı **ikili standartlar** böyük güclərə ən azı öz ictimaiyyəti içində haqq qazandırmaya çalışır. Edward Said və Noam Chomsky kimi alimlər bu məsələlərin mexanizmini təhlil edənlər arasında olublar. Haqsız müdaxilələr siyasəti nəticədə sivilizasiyaların, Qərb və Şərqi qarşıdurması, çatışması fəlsəfəsinə çevrilir. *Amerika yaxşıdır, islam ölkələrində terrorçu və gerizəkəli*

insanlar yuva salıb, qadın hüquqları dəhşətli vəziyyətdədir, bir sözlə onları cəzalandırmaq lazımdır. Aşağılama siyasətinin kök salmasında məktəb dərsləri, radio, televiziya, film və kağız üzərində mətbuat xüsusi rola və gücə malikdir.¹⁴ Hollywood filmləri şərqdə bütöv şəhərləri, ölkələri cəzalandıran qəhrəmanlar yetişdirir.

İkili standartların mahiyyətinə nəzər salmaq üçün **“üçbucaq modeli”** yaradaq. Supergüç (əsas mısəl – ABŞ) bir regionda (məsələn, Yaxın Şərqdə) bir-birinə rəqib olan və bir çox hallarda bir-birinə düşməni kəsilmiş iki ölkədən birinin açıq-aşkar arxasında durur, digərini ağıllı olmağa, ağılı başına yığmağa çağırır. Üçbucağın təpəsində dayanan bu supergüç haqsızlığın da əsasında dayanır. ABŞ-İsrail-Fələstin və ABŞ-Ermənistan-Azərbaycan üçbucaqları təpənin ikili standart siyasətini və oturmaqdaqların bu və ya başqa dərəcədə faciəsini nümayiş etdirir. Fələstin probleminin həll olunmaması, Dağlıq Qarabağ-Ermənistan-Azərbaycan probleminin həll olunmaması, ABŞ və İsrailin İranla qarşıdurması və 2001-ci il 11 sentyabr faciəsinin əsasında, zənnimcə, ikili standartlar və “dondurulmuş” “haqsızlıq üçbucaqları”nın varlığı durur.

Amerika Çini böyük rəqib hesab edir, Çinin iqtisadi, elmi-texnoloji cəhətdən güclənməsi onu narahat edir. Nəticədə, *Çində insan haqlarının pozulması Amerikanı möhkəm əsəbiləşdirir*; rəqibini günahlandırmağa başlayır, media işə düşür, rəqib sürətlə düşməne çevrilir.

Gerçək həyatda xarici düşməni yoxsa, rəqiblərdən birini düşməne çevirmək lazım gəlir. Xarici düşməni obrazı ölkənin siyasətini parlaq edir, onu səfərbər edir, daxili problemləri arxa plana çəkməyə imkan yaradır.

Psixoloqların rəyinə görə düşməni obrazını təzədən rəqib obrazına çevirmək mümkün olsa, o zaman savaşı ehtirasını azaldıb dinc yanaşı yaşamaq zərurətinə gəlib çıxmaq olar.

Nifrət bəzən insanları birləşdirir, monolit edir; bu paradoksdur, bu, cəmiyyətin xəstəliyə tutulduğunu göstərir. Adətən, sevgi insanları birləşdirir, nifrət isə ayırır. Qonşuların, rəqiblərin düşməne çevrildiyi şəraitdə nifrət qrupdaxili (məsələn, diaspora içində) birləşməni təmin edir, lakin iki (və ya daha çox) qrup, iki xalq arasında divar hödür.

(davam edəcək)

¹⁴The Miseducation of the West. How Schools and the Media Distort Our Understanding of the Islamic World/ Edited by Joe L. Kincheloe and Shirley R. Steinberg. Praeger, 2004